

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی

(مورد مطالعه: شهر مشهد)

علی یوسفی*

کمال او جاقلو**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۱/۳۰

چکیده

بیگانگی جمعی در این نوشتار به معنای کاهش چگالی یا نسبت ارتباط واقعی به ارتباط ممکن در شبکه‌های اجتماعی خانوادگی، خویشاوندی، دوستی، همکاری و همسایگی است. فرضیه اساسی تحقیق حاضر عبارت است از این که: ارتباطات مجازی، اثر دوگانه‌ای بر بیگانگی جمعی دارد. این اثر در شرایط طولانی بودن سابقه ارتباط و جنسیت زنانه، کاهش یافته است در حالی که در شرایط کوتاه بودن سابقه ارتباط و جنسیت مردانه ارتباط گیرنده، افزایش یافته است. نتایج واریسی فرضیه بر روی شبکه‌های اجتماعی یک نمونه ۱۶۰ نفره تصادفی از

* دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول). yousofi@um.ac.ir

** دکترای جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه فردوسی مشهد و مدیر کل برنامه ریزی فرهنگی و اجتماعی دانشگاه فرهنگیان. kamalajaghloo@gmail.com

افراد ۱۶ ساله و بالاتر ساکن شهر مشهد نشان می‌دهد: اول این که بیگانگی جمعی در شبکه‌های اجتماعی شهر مشهد، در مجموع بالاست. دوم این که تراکم روابط مجازی بسیار بیشتر از تراکم روابط چهره به چهره در بیشتر شبکه‌هاست. سوم این که تراکم ارتباط مجازی در همه شبکه‌ها با بیگانگی جمعی ارتباط ندارد. و سرانجام برخلاف پیش‌بینی، افزایش ارتباط مجازی در شبکه‌های خانوادگی و دوستی سبب کاهش بیگانگی جمعی شده است.

واژه‌های کلیدی: بیگانگی جمعی، تراکم ارتباط مجازی، تراکم ارتباط

چهره به چهره، چگالی ارتباط چهره به چهره، شبکه‌های اجتماعی

مقدمه

در حالی که روابط و پیوندهای قوی در بین اعضای شبکه‌های اجتماعی، یک شرط ضروری برای دوام و بقا آن‌هاست، ضعیف شدن رابطه‌ها و احساس تعلق آن‌ها به یکدیگر، سبب فرسایش تدریجی و زوال شبکه‌هاست. از این رو از یک سو موضوع "بیگانگی"^۱ که دلالت روشنی بر تقویت پیوندها و دلستگی‌ها در میان افراد و گروه‌های اجتماعی دارد (چلبی، ۱۳۷۵) و از سوی دیگر مفهوم رقیب آن یعنی "بیگانگی"^۲ که حاکی از انفصال و ضعیف شدن پیوندهای ذهنی و عینی افراد با محیط پیرامون (میچل^۳، ۱۹۸۸ به نقل از محسنی تبریزی، ۱۳۷۰؛ کوهن^۴، ۱۹۷۶) است، همواره از موضوعات محوری در ادبیات جامعه‌شناسی محسوب می‌شوند. بیگانگی اجتماعی بیشتر دلالت بر بهبود روابط اجتماعی یا تشدید "تراکم"^۵ و "قرینگی" روابط میان اعضای شبکه اجتماعی دارد (چلبی، ۱۳۷۵؛ یوسفی و همکاران، ۱۳۸۸). در مقابل،

-
1. Integration
 2. Alienation
 3. Mitchell
 4. Kohn
 5. Accumulation

بیگانگی جمعی در بعد عینی ناظر به وضعیتی است که روابط اعضای شبکه‌های اجتماعی با دو صفت پیش‌گفته، رو به ضعف گذاشته (کستن باوم^۱ و همکاران، ۲۰۰۲) و یا علائق جمعی (کاستلز^۲، ۱۹۸۴) آنان کاهش یافته باشد.

تحقیقات عدیده جامعه‌شناسی بر آثار منفی بیگانگی جمعی تأکید کرده‌اند که ضرورت مطالعه بیگانگی و عوامل موجه آن را بیشتر می‌نماید. برخی آن را مانع توسعه و مشارکت (فیگوئرا^۳، ۲۰۰۰)؛ سبب فرسایش سرمایه اجتماعی و مانع بازتولید روابط اجتماعی (بورديو^۴، ۱۹۸۶)؛ تقویت احساس تنهایی (کلرمن^۵، ۱۹۸۶)، تضعیف تحمل اجتماعی (چلبی، ۱۳۷۵)، افزایش یأس اجتماعی، احساس عجز (چلبی و امیر کافی، ۱۳۸۳)، افزایش گمنامی و تشدید فردگرایی (فورست و کینز^۶، ۲۰۰۱) به نقل از یوسفی و همکاران، ۱۳۸۸)؛ تضعیف وفاداری اجتماعی (روموندو^۷، ۱۹۹۸) و تشدید بی‌تفاوتی اجتماعی سیاسی (ساسول^۸، ۲۰۰۳)؛ نادری و همکاران، ۱۳۸۸) می‌دانند.

بعلاوه عوامل متعددی در ایجاد بیگانگی جمعی مؤثر دانسته شده‌اند. برخی همچون جرج زیمل^۹ (۱۳۷۲) ریشه آن را در سلطه عقلانیت ابزاری و غلبه روابط مبادله‌ای به‌ویژه در شهرهای مدرن جستجو می‌نمایند، برخی آن را در تحرک زیاد جغرافیائی و جدایی فضایی (ویرث^{۱۰}، ۱۹۳۸) به نقل از گیدنز^{۱۱}، (۱۳۷۳)؛ شهرنشینی مدرن و صنعتی شدن (ولمن^{۱۲}، ۱۹۷۹)، ضعیف شدن

1. Kestnbaum
3. Figueira
5. Klerman
7. Romando
9. Simmel
11. Giddens

2. Castelles
4. Bourdieu
6. Forrest & Keans
8. Southwell
10. Wirth
12. Wellman

اعتماد اجتماعی (زتومکا^۱، ۱۹۹۹؛ روس^۲، ۲۰۰۱؛ گامبتا^۳، ۲۰۰۰)، کاهش رضایت اجتماعی (فریدنبرگ^۴، ۱۹۸۳)، و برخی آن را به غلبه فضای جریان‌ها و روابط مجازی (کاستلز، ۱۳۸۹: ۲۷؛ پاتنام^۵، ۱۹۹۵؛ کرات^۶ و همکاران، ۱۹۹۸؛ نی و هلیگیوس^۷، ۲۰۰۲) و صرف زمان به صورت آنلاین (نی و اربینگ^۸، ۲۰۰۲) در کلان‌شهرها نسبت داده‌اند. اگرچه در مورد اخیر برخی از تحقیقات برعکس به اثر یگانه کننده ارتباطات مجازی نظر دارند و معتقدند کاربران زیاد اینترنت، با اجتماع تماس بیشتری دارند (کوئن^۹ و همکاران، ۲۰۰۳) و هم در روابط محلی و هم در روابط دور درگیر می‌شوند و مردم از اینترنت برای تماس تلفنی و رودررو استفاده می‌کنند (همپتون^{۱۰} و ولمن، ۲۰۰۲ و ۱۹۹۹). این در حالی است که روند رو به گسترش وسایل ارتباطی به‌ویژه تلفن و اینترنت در سال‌های اخیر روابط چهره به چهره اجتماعی را قویاً تحت تاثیر قرار داده است. آن چنانکه در ایران در سال ۱۳۹۴، دسترسی به تلفن ثابت ۹۲٪ و ضریب نفوذ تلفن همراه در سال‌های ۱۳۸۹، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ به ترتیب ۵۳/۹٪، ۶۷/۲٪ و ۷۷/۹٪ و ضریب نفوذ اینترنت^{۱۱} در سال‌های ۱۳۸۹، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ به ترتیب ۱۵/۹٪، ۳۰٪ و ۴۵/۳٪ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴).^{۱۲} همان‌طور که آمارهای یادشده نشان می‌دهد، تغییرات ضریب نفوذ

1. Sztompka

3. Gambeta

5. Putnam

7. Nie & Hillygus

9. Quan

11. <http://www.jahannews.com>

2. Ross

4. Friedenberg

6. Kraut

8. Erbring

10. Hampton

۱۲- نتایج آمارگیری برخورداری خانوارها و استفاده افراد از فناوری اطلاعات و ارتباطات

اینترنت در طول ۵ سال تقریباً ۳ برابر شده است. در نمونه موردمطالعه ضریب نفوذ اینترنت در سال ۱۳۹۰ بسیار پایین بوده است به طوری که در گزارش "سامانه مدیریت ضریب نفوذ اینترنت" در این سال بیشترین ضریب نفوذ اینترنت، به ترتیب به استان‌های تهران، اردبیل، اصفهان، آذربایجان غربی و گیلان اختصاص یافته است و در ۲۶ استان کشور، کمتر از ۱۰ درصد است و استان خراسان رضوی نیز یکی از این ۲۶ استان است. به همین دلیل استفاده از تلفن ثابت و تلفن همراه شاخص روابط مجازی در نظر گرفته شده است.

نوشتار حاضر درصدد است ضمن ارائه تصویری از وضعیت بیگانگی جمعی در مشهد، نوسانات آن را با تکیه بر کم و کیف روابط مجازی در شبکه‌های اجتماعی این شهر تبیین نماید.

طرح نظری

انقلاب در نظام ارتباطات و اطلاعات، روابط اجتماعی را مبدل به جریان‌ها و کانال‌های الکترونیک کرده و "فضای جریان‌ها"^۱ همه ابعاد زندگی شهری را تحت تأثیر قرار داده است. در این فضای جدید که تولید، توزیع و مصرف بی‌مکان شده‌اند، معنای اجتماعی مکان تا حد زیادی از دست رفته و تماس‌های رودررو و سنت‌های گفتگو که مستلزم حضور در مکان است در چنین فضایی ضعیف گردیده و افراد فقط از طریق شبکه‌ها یا وسایل ارتباطی جدید باهم ارتباط برقرار می‌کنند. این فضا که می‌توان آن را فضای بیگانگی جمعی نامید، تدریجاً به جدایی کامل مردم از حاصل کار خود، تاریخ و فرهنگ می‌انجامد (کاستلز، ۱۹۸۴ به نقل از ممتاز، ۱۳۸۳؛ کاستلز، ۱۳۸۹). بیات و منوچهری (۱۳۹۴) در تحقیق خود جایگزین شدن برقراری ارتباط با مخابرات و

۱- Space of flows منظور جریان اطلاعات و مبادلات از طریق شبکه‌های میکروالکترونیک است که فضای خاص خود را به وجود می‌آورد (ممتاز، ۱۳۸۱، ۶۴).

اینترنت به جای ارتباط چهره به چهره را یکی از عوامل تهدیدکننده گسترش روابط مجازی ارزیابی کرده‌اند. همسو با این دیدگاه صاحب‌نظران مختلفی معتقدند روابط مجازی سبب تضعیف پیوندهای اجتماعی می‌گردد. چنانکه برتون^۱ (۱۳۸۲) معتقد است استفاده از اینترنت منجر به تضعیف پیوندهای اجتماعی قوی درون شبکه‌های اجتماعی شده و می‌تواند فرد را به گوشه‌گیری و انزوای فیزیکی از جامعه بکشاند (ویتل^۲، ۱۹۹۷:۲۷۸ به نقل از دوران، ۱۳۸۵:۱۱۶). اینترنت اجتماع را تضعیف می‌کند، ماهیت فراموش‌کننده^۳ اینترنت ممکن است باعث غفلت کاربران از خانواده و خویشاوندان شود (کرات و همکاران، ۲۰۰۱؛ نی و هیلگوس، ۲۰۰۲). اینترنت ابزاری است که باعث افزایش بیگانگی اجتماعی و تحلیل رفتن زندگی اجتماعی می‌شود (پاتنام، ۱۹۹۵).

برعکس، برخی صاحب‌نظران معتقدند که ارتباطات مجازی تدریجاً به تقویت پیوندهای اجتماعی منجر می‌گردد. مطابق نظریه ولمن (۱۹۷۹) تعاملات اینترنتی موجب درهم تنیدگی دو فضای مجازی و واقعی می‌شود و حتی ارتباطات اینترنتی منجر به ارتباطات رودررو می‌شود. تماس اینترنتی مردم را بهتر قادر می‌کند تا با اجتماعات پرت و پراکنده^۴ علائق مشترک را توسعه داده و تماس محلی را گسترش دهند (بارلو^۵، ۱۹۹۵؛ ولمن و فرانک^۶، ۲۰۰۱)، که می‌توان از آن با عنوان نظریه اجتماع حفظ شده یادکرد یعنی شبکه کامپیوتری همانند یک شبکه اجتماعی افراد را به هم مرتبط می‌کند (ولمن، ۲۰۰۲). اینترنت نه تنها فرصت‌های تماس با خانواده و خویشان را با هزینه پایین امکان‌پذیر می‌سازد، بلکه در نتیجه آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر، بر تعداد ارتباطات رودررو و تلفنی می‌افزاید (ولمن و فرانک، ۲۰۰۱:۳). در این معنا اینترنت اجتماع را تقویت می‌کند. مردم عمدتاً از اینترنت برای حفظ تماس با اعضای اجتماع

-
1. Burton
 2. Wittel
 3. Immerse
 4. far-flung
 5. Barlow
 6. Frank

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی ... ۲۰۱

استفاده می‌کنند (ولمن و کوئن-هاس^۱، ۲۰۰۲). در این راستا نتایج برخی از پژوهش‌ها نشان می‌دهد که برقراری ارتباط از طریق تلفن همراه، منبع ارزشمندی برای تقویت پیوندهای فرد در شبکه‌های اجتماعی است (لینگ، ۲۰۰۸؛ رید و رید، ۲۰۰۵).

نظریه‌های جدید به استفاده همزمان از روش‌های ارتباط آنلاین و آفلاین تأکید می‌کنند و برای توضیح آن از مفهوم "اجتماعات دورگه"^۲ بهره می‌گیرند. در اجتماعات دورگه، اعضا همزمان ارتباطات فیزیکی و مجازی خود را حفظ می‌کنند و با اشکال چندگانه ارتباط‌های چهره به چهره، ابزار سنتی (مانند تلفن، فاکس و...) و ابزار مبتنی بر وب (مانند ایمیل، اتاق‌های چت و شبکه‌های اجتماعی) به تعامل می‌پردازند. شبکه روابط میان اعضا می‌تواند قبل از خلق اجتماع آنلاین تثبیت شده باشد، یعنی اعضا اجتماع فیزیکی سطح تماس چهره به چهره موجودشان را گسترش بدهند تا آن فضاهای آنلاین را نیز در برگیرد (Gaved & Mulholland, 2005: 2).

همچنان که در مقام نظر اثر دوگانه ارتباطات مجازی بر پیوندهای قوی اجتماعی مورد تأکید قرار گرفته، سوابق تجربی نیز این دوگانگی را تأیید می‌کنند. رابرت کرات و همکاران (۲۰۰۱) با انجام تحقیق طولی به اثر دوگانه ارتباطات مجازی بر روابط چهره به چهره و دلبستگی‌های اجتماعی، صحنه می‌گذارند. ولمن و فرانک (۲۰۰۱) به این نتیجه می‌رسند زمانی که اینترنت مردم را با فعالیت‌های غیراجتماعی درگیر می‌کند حتی بیش از تلویزیون می‌تواند آنان را از اجتماع، سازمان‌ها، مشارکت سیاسی و زندگی خانوادگی دور کند، در مقابل زمانی که مردم از اینترنت برای ارتباط با دوستان، خویشان و سازمان‌ها استفاده می‌کنند، آنگاه اینترنت ابزاری برای ساختن و حفظ سرمایه اجتماعی است. درعین حال برخی از تحقیقات (نی و دیگران، ۲۰۰۲) تنها بر اثر تضعیف‌کننده ارتباطات مجازی به‌ویژه اینترنت بر پیوندهای اجتماعی و برخی (پارکز و

1. Haase
2. Hybrid communities

فلوید^۱، ۱۹۹۶؛ پیمایش جغرافیای ملی، ۲۰۰۰، به نقل از چن^۲، باس^۳ و ولمن، ۲۰۰۲ و هاس و ولمن، ۲۰۰۲؛ پاک‌سرشت، (۱۳۸۵) بر آثار تقویت‌کننده آن تأکید دارند. نباید از نظر دور داشت که اثر ارتباطات مجازی بر روابط نزدیک و چهره به چهره برحسب شرایط ارتباط تعیین می‌گردد. چنانکه نتایج پیمایش جغرافیای ملی (۲۰۰۰) به نقل از ولمن و کوئن-هاس، (۲۰۰۲)، نشان می‌دهد، فاصله مکانی روی نوع ارتباط تأثیر می‌گذارد. تحقیق کرات (۲۰۰۱) نشان می‌دهد که با افزایش مهارت و مدت زمان استفاده از اینترنت، درگیری اجتماعی کاربر بیشتر می‌شود. ولمن و فرانک (۲۰۰۱) نشان داده‌اند، وقتی کاربران از اینترنت برای ارتباط با دوستان، خویشان و سازمان‌ها استفاده می‌کنند، این ارتباط مجازی به تقویت سرمایه اجتماعی آن‌ها می‌انجامد. برخی تحقیقات نشان می‌دهند که جنسیت در برقراری نوع ارتباط تأثیر دارد. چنانچه زنان بیشتر از مردان تمایل دارند از تلفن و اینترنت برای تقویت روابط متقابل خود با خانواده و دوستان استفاده کنند (باستانی و صالحی هیکویی، ۱۳۸۶: ۸۱) و ارتباطات مجازی اجازه می‌دهد زنان بر انزوا غلبه کنند.

دریک جمع‌بندی کلی در خصوص اثر ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی، سه دیدگاه را می‌توان از هم متمایز نمود: نخست دیدگاهی که ارتباطات مجازی را سبب تضعیف روابط اجتماعی یا تشدید بیگانگی جمعی می‌داند (کاستلز، ۱۹۸۴؛ برتون، ۱۳۸۲؛ ویتل، ۱۹۹۷؛ کرات، ۱۹۹۸؛ نی و هیلگوس، ۲۰۰۲؛ پاتنام، ۱۹۹۵). دوم دیدگاهی که ارتباطات مجازی بویژه اینترنتی را سبب گسترش و تقویت روابط اجتماعی یا تضعیف بیگانگی جمعی در نظر می‌گیرد (بارلو، ۱۹۹۵؛ ولمن، ۱۹۷۹؛ ولمن، ۲۰۰۱؛ ولمن و دیگران ۲، ۲۰۰۲) و دیدگاه سوم و مهم‌تری که اثر ارتباطات مجازی را مفروض به شرایط در نظر گرفته و اثر دوگانه‌ای برای آن قائل می‌شود (کرات، ۲۰۰۱؛

1. Parks & Floyd
2. Chen
3. Boase

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی ... ۲۰۳

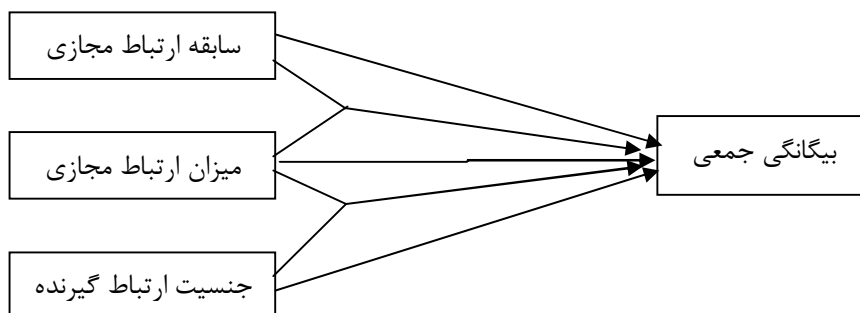
فرانک، ۲۰۰۱؛ گنود و مالهلند، ۲۰۰۵) که از جمله شرایط مفروض و مداخله کننده، جنسیت ارتباط گیرنده، جهت گیری ارتباط مجازی و سابقه ارتباط است. بر اساس نتایج تحقیقات تجربی طولی رابرت کراوت مدعی شد که استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباط فرد با خانواده اش و کوچک شدن حلقه اجتماعی پیرامون فرد و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می گردد. او در سال های بعد برای انجام تحقیق مجدداً به جمعیت نمونه پیشین برمی گردد و به نتایج عکس نتایج تحقیق قبلی دست می یابد. نتایج تحقیق نشان می دهد که همان افراد پس از این که مهارت های لازم را یافتند و زمان بیشتری از آشنایی و کار آنان با اینترنت گذشته است، درگیری اجتماعی بالاتری دارند. او نتایج این مقاله را در مقاله ای با عنوان «بازنگری پارادوکس اینترنت» منتشر کرد (۲۰۰۱). یعنی جمع بندی نتایج تحقیقات کراوت نشان می دهد که زمان عامل مهمی در این زمینه است.

همچنین تحقیقات نشان می دهد که زنان بیشتر از مردان تمایل دارند از اینترنت مانند تلفن برای تقویت روابط متقابل موجودشان با خانواده و دوستان استفاده کنند (بونوا و کراوت ۲۰۰۲، کندی، ولمن و کلمنت، ۲۰۰۳). ارتباط اینترنتی اجازه می دهد زنان به انزوا غلبه کنند (میاتا، ۲۰۰۲). یعنی وقتی جنسیت با ارتباط مجازی ترکیب می شود، در زنان باعث کاهش بیگانگی جمعی و در مردان باعث افزایش بیگانگی جمعی می شود.

بر این اساس فرضیه اساسی ذیل را می توان مطرح کرد و بر اساس آن شکل ۱ را ترسیم نمود.

"ارتباطات مجازی، اثر دوگانه ای بر بیگانگی جمعی دارد. این اثر در شرایط طولانی بودن سابقه ارتباط و جنسیت زنانه، اثر کاهنده و در شرایط کوتاه بودن سابقه ارتباط و جنسیت مردانه ارتباط گیرنده، می تواند اثر افزایش دهنده داشته باشد."

شکل ۱- نمودار مدل نظری تحلیل بیگانگی جمعی



در نمودار مدل نظری بیگانگی جمعی اثر هر یک از عامل‌ها به صورت فلش مستقیم و اثر ترکیبی آنها به صورت فلش دوشاخه نشان داده شده است.

روش تحقیق

داده‌های مورد استناد این نوشتار برگرفته از یک تحقیق پیمایشی است که در سال ۱۳۹۰ انجام گرفته است. جمعیت آماری تحقیق یادشده افراد ۱۶ سال و بالاتر ساکن شهر مشهد هستند. تعداد نمونه ۱۶۰ نفرند که به روش "نمونه‌گیری چندمرحله‌ای"^۱ انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند.^۲

متغیر وابسته تحقیق، بیگانگی جمعی است که شاخص بیگانگی جمعی در این تحقیق از ترکیب چگالی^۳ و قرینگی روابط چهره به چهره پاسخگو با عضوی از خانواده

1. multi-stage sampling

۲- ابتدا از بین بلوک‌های آماری شهر مشهد، ۴۰ بلوک بطور تصادفی انتخاب و در هر بلوک با ۴ فرد ۱۶ ساله و بالاتر ساکن به روش تصادفی منظم، مصاحبه بعمل آمده است.

3. density

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی ... ۲۰۵

شبه ستاکی^۱، خویشاوندان صمیمی، دوستان صمیمی، همکاران و همسایگان^۲ که بیشترین رابطه را در سه ماه گذشته با او داشته‌اند، تعیین شده است. چگالی رابطه برحسب میانگین تعداد واقعی به میانگین تعداد ممکن رابطه با اعضای شبکه‌های اجتماعی محاسبه شده است. برای محاسبه چگالی روابط ابتدا از پاسخگو پرسیده شد که در ۳ ماه اخیر چند بار به دیدار هریک از اعضای شبکه‌های اجتماعی رفته است و همچنین پرسیده شد که فرد مقابل چند بار به دیدار او آمده است. سپس تعداد روابط متقابل واقعی به روابط مورد انتظار (عدد ثابت) در یک دوره ۳ ماهه تقسیم شد. برای محاسبه قرینگی رابطه ابتدا از پاسخگو پرسیده شد که در ۳ ماه اخیر چند بار به دیدار هریک از اعضای شبکه‌های اجتماعی رفته است و همچنین پرسیده شد که فرد مقابل چند بار به دیدار او آمده است. سپس میانگین تعداد رابطه فرد با دیگران بر میانگین تعداد رابطه دیگران با فرد تقسیم و در ۱۰۰ ضرب شده است اما به دلیل وجود روابط یک‌جانبه یا نبود رابطه در بین تعداد فراوانی از اعضای شبکه، نمونه دچار افت شدید شده و این مانع از تشکیل شاخص بیگانگی از طریق چگالی و قرینگی شده است. بنابراین عدم چگالی رابطه در هر یک از شبکه‌ها به‌عنوان شاخص بیگانگی جمعی منظور شده است.

۱- اصطلاح خانواده شبه ستاکی (Stem family) برگرفته از اصطلاح خانواده ستاکی لوپله جامعه‌شناس فرانسوی است. که اشاره به خانواده‌ای دارد که جوانان در اثر دگرگونی‌های بوجود آمده در جوامع، دور از خانواده زندگی می‌کنند اما در همه لحظات حساس در خانه حاضرند (ساروخانی، ۱۳۸۹: ۱۶۶؛ وثوقی، ۱۳۶۹: ۷۱). در این تحقیق عضوی از خانواده شبه ستاکی مدنظر است که به دلیل ازدواج، تحصیل، اشتغال و... جدا از خانواده زندگی می‌کرده و پاسخگو با او بیشترین رابطه را داشته است.

۲- در این تحقیق منظور از شبکه‌های خویشاوندی، دوستی و همسایگی، شبکه‌هایی است که اعضای شبکه‌ها باهم رابطه دارند. از پاسخگو خواسته شده است که پاسخ‌هایش را با در نظر گرفتن صمیمی‌ترین عضو شبکه بیان کند. بنابراین در این تحقیق منظور از شبکه‌ها، شبکه‌های دوستان صمیمی، خویشاوندان صمیمی و همسایگان صمیمی است، و منظور از شبکه همکاران شبکه‌ای است که افراد شاغل عضو آن هستند، نه همه پاسخ‌گویان.

متغیرهای مستقل تحقیق شامل تراکم ارتباط مجازی، سابقه استفاده از ارتباط مجازی و جنسیت است. تراکم ارتباط چهره به چهره برحسب تعداد دفعات ارتباط واقعی طرفین سنجیده شده است و با میانگین ارتباط دو طرف برآورد شده است. همچنین ارتباط مجازی برحسب فراوانی تماس تلفنی (تلفن ثابت و همراه) پاسخگو با اعضای بیرونی خانواده شبه ستاکی، خویشاوندان، دوستان صمیمی، همکاری و همسایگان در سه ماه گذشته سنجیده شده است. برای سنجش این متغیر از پاسخگو پرسیده شده است که در ۳ ماه اخیر چند بار با هریک از اعضای شبکه‌های اجتماعی از طریق تلفن ثابت و تلفن همراه تماس گرفته است، و همچنین پرسیده شده است که فرد مقابل چند بار از طریق تلفن ثابت و تلفن همراه با او تماس گرفته است. میانگین این تماس‌ها به‌عنوان تراکم ارتباط مجازی در نظر گرفته شده است. سابقه استفاده از ارتباط مجازی نیز برحسب تعداد سنوات برخورداری از تلفن ثابت و تلفن همراه سنجیده شده و با میانگین سنوات، برآورد گردیده است.

اعتبارسنجی مقیاس بیگانگی جمعی (رابطه‌ای) و به‌تبع آن مقیاس روابط مجازی به روش اعتبار محتوا انجام گرفته است. برای آزمون فرضیه اساسی تحقیق (شکل ۱) از تکنیک تحلیل کوواریانس^۱ استفاده شده است.

یافته‌ها

ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخگویان

داده‌های حاضر از ۱۶۰ پاسخگوی نمونه بدست آمده است. ۵۲٪ پاسخگویان زن، میانگین سن آن‌ها ۳۴٫۹ و میانگین تحصیلی آنان نیز دیپلم است. ۴۰٫۶٪ آنان شاغل و ۷۵٪ متأهل‌اند؛ بعد خانوار پاسخگویان ۴٫۱ نفر است. میانگین درآمد سرانه خانوار آنان ۱۶۵ هزار تومان در ماه بوده و میانگین ۱۳۳ هزار تومان می‌باشد، یعنی درآمد سرانه تقریباً ۵۰٪ از خانوارهای مشهدی کمتر از ۱۳۳ هزار تومان می‌باشد. از لحاظ دسترسی به وسایل

1. Analysis of covariance

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی ... ۲۰۷

ارتباطی ۹۱,۹٪ دارای تلفن ثابت، ۸۰,۶٪ تلفن همراه و ۱۳,۱٪ دسترسی به اینترنت دارند. علاوه بر میانگین سنوات دسترسی به تلفن ثابت و همراه به ترتیب ۸,۸ و ۳,۶ سال است. و میانگین استفاده از اینترنت تقریباً ۶ دقیقه در شبانه روز می باشد. از بین سه کانال مهم ارتباطی (حضوری، تماس تلفنی و اینترنت)، مهم ترین کانال ارتباطی با اعضای بیرونی خانواده شبه ستاکی با ۳۲,۵٪ تماس تلفنی؛ با خویشاوندان صمیمی با ۷۸,۱٪؛ همکاران با ۳۰,۶٪؛ و همسایگان صمیمی با ۳۱,۲٪ ملاقات حضوری است و مهم ترین کانال ارتباطی با دوستان صمیمی با ۴۸,۲٪ هم حضوری و هم تماس تلفنی می باشد.

میزان بیگانگی جمعی و عوامل آن

جدول ۱- آماره های بیگانگی جمعی به تفکیک شبکه های اجتماعی شهر مشهد^۱ در سه ماه اخیر

متغیرها	شبکه ها ^۲	خانواده شبه ستاکی = ۶۱	خویشاوندان صمیمی = ۱۳۶	دوستان صمیمی = ۹۰	همکاران = ۶۵	همسایگان صمیمی = ۵۰
تراکم ارتباط چهره به چهره	۱۰,۵	۹,۱	۱۴	۴,۴۹	۱۳,۲۴	
قرینگی ارتباط چهره به چهره	۴۲,۸	۶۶,۴	۶۶,۸	۸۴,۱	۷۴	
چگالی ارتباط چهره به چهره	۰,۳۵	۰,۱۵	۰,۲۳	۰,۱۵	۰,۲۳	
عدم چگالی (بیگانگی جمعی) ^۳	۰,۶۵	۰,۸۵	۰,۷۷	۰,۸۵	۰,۷۷	

۱- دامنه زمانی آماره های تراکم ارتباط چهره به چهره در این جدول، سه ماه اخیر می باشد.

۲- تفاوت تعداد پاسخگویان هر شبکه به دلیل تفاوت افراد مشمول وضعیت های مورد بررسی هر شبکه است به طوری که در شبکه خانواده، فقط خانواده های شبه ستاکی لحاظ شده اند. همچنین در شبکه های خویشاوندان، دوستان، همسایگان، افراد صمیمی و در شبکه همکاران فقط افراد شاغل لحاظ شده اند.

۳- عدم چگالی، معیار بیگانگی در نظر گرفته شده است. زیرا استفاده از قرینگی به دلیل وجود تعداد بالای روابط یک جانبه و نبود رابطه در دوره زمانی سه ماهه اخیر منجر به کاهش فراوان نمونه ها می شود.

بر اساس آماره‌های جدول ۱:

- ۱- تراکم روابط چهره به چهره در سه ماه اخیر در بین دوستان صمیمی بالاتر از شبکه‌های دیگر است. درحالی‌که شاغلان در بیرون از محیط کار کمترین دیدارها را دارند.
- ۲- بیشترین بیگانگی در شبکه‌های خویشاوندان صمیمی و همکاران با ۰,۸۵ و بعد در شبکه‌های دوستان صمیمی و همسایگان صمیمی با ۰,۷۷ بوده و در شبکه خانواده شبه ستاکی بیگانگی کمتر از شبکه‌های دیگر است.
- ۳- قرینگی ارتباط چهره به چهره در شبکه همکاران و بعد در شبکه همسایگان صمیمی بالاست. درحالی‌که در شبکه خانوادگی قرینگی پایین است زیرا اعضای دور از خانواده شبه ستاکی که در شهر دیگری زندگی می‌کنند معمولاً بیشتر به دیدار خانواده می‌آیند و اعضای دیگر به دلیل تعداد بالا و هزینه‌های سفر کمتر به دیدار عضو دور از خانواده می‌روند. در شبکه‌های همسایگان صمیمی و همکاران معمولاً ارتباط در صورت یک‌طرفه بودن قطع می‌شود بنابراین قرینگی روابط از شروط ضروری ارتباط است پس قرینگی بالا منطقی به نظر می‌رسد. در شبکه خویشاوندان صمیمی و دوستان صمیمی قرینگی نسبت به شبکه‌های همسایگان صمیمی و همکاران کمتر است. این را می‌شود با متغیرهای تفاوت سنی، وسایط نقلیه و فرهنگ جامعه مرتبط دانست، زیرا در روابط بین اعضای مسن و جوان در شبکه‌های خویشاوندی انتظار می‌رود جوانان به دلیل تحرک بالا، دسترسی به وسایط نقلیه و تأکید مذهب، بیشتر به دیدار افراد مسن‌تر بروند تا عکس آن. در شبکه‌های دوستان صمیمی نیز به دلیل صمیمیت بالا برای افراد تلافی رفت‌وآمدها خیلی مهم نیست و بر اساس پیشامدِ موقعیت‌ها دیدارها بوجود می‌آید.

جدول ۲- آماره‌های عوامل مؤثر بر بیگانگی جمعی به تفکیک شبکه‌های اجتماعی شهر مشهد

متغیرها	شبکه‌ها ^۱	خانواده شبه	خویشاوندان	دوستان	همکاران	همسایگان
	ستاکی=۶۱	صمیمی=۱۳۶	صمیمی=۹۰	=۶۵	صمیمی=۵۰	
سابقه استفاده از ارتباط مجازی (سال)	۱۲,۹	۱۱,۹	۱۳,۴	۱۳,۳	۱۲,۳	
تراکم ارتباط مجازی	۳۴,۳	۱۵,۳	۳۵,۰	۱۸,۵	۳,۱	

- سابقه استفاده از ارتباط مجازی که عبارت از میانگین سال‌های استفاده از تلفن ثابت و همراه است، تقریباً در همه شبکه‌ها وضعیت مشابهی دارد یعنی پاسخگویان تقریباً ۱۲ تا ۱۳ سال است که از تلفن استفاده می‌کنند.

- بیشترین ارتباط مجازی در سه ماه اخیر، مربوط به شبکه خانواده شبه ستاکی می‌شود و آن‌هم به دلیل زندگی اعضای خانواده شبه ستاکی در شهرهای دیگر است.

تحلیل چندگانه بیگانگی جمعی

نتایج آزمون تحلیل واریانس چندگانه بیگانگی جمعی در جداول ۳ و ۴ منعکس شده است که در ادامه به نتایج عمده آنها اشاره می‌شود:

۱- معناداری کل مدل تصحیح شده بیگانگی جمعی در تمام شبکه‌ها نشان می‌دهد که اثر همزمان ۵ متغیر مستقل شامل: جنسیت، تراکم ارتباط مجازی و سابقه استفاده از ارتباط مجازی و اشکال ترکیبی متغیرهای جنسیت و سابقه ارتباط مجازی با تراکم ارتباط مجازی بر بیگانگی جمعی کاملاً معنادار است.

۱- تفاوت تعداد پاسخگویان هر شبکه به دلیل تفاوت افراد مشمول وضعیت‌های مورد بررسی هر شبکه است، به طوری که در شبکه خانوادگی فقط خانواده‌های شبه ستاکی لحاظ شده‌اند. همچنین خویشاوندانی در نظر گرفته شده‌اند که باهم رابطه دارند، در شبکه دوستی کسانی در نظر گرفته شده‌اند که دوستان صمیمی دارند. در شبکه همکاران شاغلان در نظر گرفته شده‌اند و در شبکه همسایگی پاسخگویانی لحاظ شده‌اند که با همسایه‌های خود رابطه دارند.

- ۲- ضریب تعیین محاسبه شده نشان می‌دهد که ۴۴ درصد از تغییرات بیگانگی جمعی در شبکه خانواده شبه ستاکی، ۵ درصد در شبکه خویشاوندان صمیمی، ۳۰ درصد در شبکه دوستان صمیمی، ۱۰ درصد در شبکه همکاران و ۲۰ درصد در شبکه همسایگان صمیمی توسط متغیرهای منفرد و ترکیبی منظور شده در مدل، تبیین می‌شود.
- ۳- از مجموع ۵ متغیر منظور شده در مدل:
- در شبکه خانواده شبه ستاکی اثر منفرد متغیر تراکم ارتباط مجازی و اثر تعاملی تراکم ارتباط مجازی و سابقه ارتباط مجازی بر بیگانگی جمعی معنادار است.
 - در شبکه‌های خویشاوندان صمیمی و همکاران اثر هیچ‌یک از متغیرهای منفرد و ترکیبی بر بیگانگی جمعی معنادار نیست.
 - در شبکه دوستان صمیمی فقط اثر متغیر تراکم ارتباط مجازی بر بیگانگی جمعی معنی‌دار است.
 - در شبکه همسایگان صمیمی فقط اثر متغیر جنسیت بر بیگانگی جمعی معنادار است.

جدول ۳- آزمون اثرات بین فردی بیگانگی جمعی در شبکه‌های اجتماعی

شبکه‌های اجتماعی										
همسایگان صمیمی=۵۰		همکاران=۶۵		دوستان صمیمی=۹۰		خویشاوندان صمیمی=۱۳۶		خانواده شبه ستاکی=۶۱		
مقدار اف	معنی داری	مقدار اف	معنی داری	مقدار اف	معنی داری	مقدار اف	معنی داری	مقدار اف	معنی داری	
۰,۰۱	۳,۲	۰,۰۴	۲,۴	۰,۰۰۰	۸,۹	۰,۰۳	۲,۴	۰,۰۰۰	۱۰,۴	مدل تصحیح شده بیگانگی جمعی
۰,۰۰۰	۶۱,۱	۰,۰۰۰	۸۴,۴	۰,۰۰۰	۱۲۸,۵	۰,۰۰۰	۸۵۸,۲	۰,۰۰۰	۱۱۷	عرض از مبدأ بیگانگی جمعی
۰,۰۲	۵,۲	۰,۴	۰,۵۱	۰,۴۸	۰,۵	۰,۴۸	۰,۴۹	۰,۳۷	۰,۸	جنسیت مرد
۰,۵	۰,۴۵	۰,۷	۰,۱	۰,۰۱	۴,۶۹	۰,۴۸	۰,۵	۰,۰۰۰	۱۸,۵	تراکم ارتباط مجازی

۰,۷۴	۰,۴	۰,۰۳	۰,۸۶	۰,۹۸	۰,۳۲	۰,۰۳	۰,۸۴	۰,۲۳	۰,۶	سابقه ارتباط مجازی
۳,۱۹	۰,۰۸	۰,۶۲	۰,۴۳	۰,۰۲۵	۰,۸۷	۰,۰۱	۰,۹	۰,۲۳	۰,۶۳	تراکم ارتباط مجازی* جنسیت
۶,۴	۰,۰۱	۰,۱۱	۰,۷۳	۰,۲۷	۰,۶	۲,۲۵	۰,۱۳	۰,۰۹	۰,۷۷	تراکم ارتباط مجازی* سابقه ارتباط مجازی
۰,۴۴	۰,۰۵	۰,۳۰	۰,۱۰	۰,۲۰	ضریب تعیین مدل بیگانگی جمعی					

در جدول ۴ تأثیر نسبی هریک از متغیرها و اشکال ترکیبی آن‌ها بر بیگانگی جمعی در مدل درج گردیده که در ادامه به نتایج عمده آن اشاره می‌شود:

۱- در شبکه خانواده شبه ستاکی اثر نسبی تراکم ارتباط مجازی با مقدار (۳,۵-) بیش از اثر متغیر ترکیبی تراکم ارتباط مجازی و جنسیت در صورت مرد بودن ارتباط گیرنده با (۲,۵۳-) می‌باشد. یعنی هردو متغیر بر بیگانگی جمعی اثر کاهنده دارند به عبارتی افزایش تعاملات مجازی باعث تقویت ارتباط چهره به چهره می‌شود. لازم به توضیح است که افزایش ارتباط مجازی در صورتی که ارتباط گیرنده مرد باشد، بیگانگی جمعی را کاهش می‌دهد و در صورتی که ارتباط گیرنده زن باشد بیگانگی جمعی را افزایش می‌دهد. ضرایب اثر هیچ‌یک از متغیرها در شبکه‌های خویشاوندان صمیمی و همکاران معنادار نیست.

۲- در شبکه دوستان صمیمی اثر نسبی تراکم ارتباط مجازی ۲,۴۹- می‌باشد. یعنی این متغیر بر بیگانگی جمعی اثر کاهنده دارد در واقع افزایش تعاملات مجازی باعث تقویت ارتباط چهره به چهره می‌شود.

۳- جنسیت در حالت مرد بودن با مقدار ۲,۲۷ در شبکه همسایگان صمیمی بر بیگانگی جمعی اثر فزاینده و در حالت زن بودن اثر کاهنده دارد.

۱- علامت* به معنای تعامل دو متغیر است.

جدول ۴- تخمین تأثیر نسبی عوامل مؤثر بر بیگانگی جمعی در شبکه‌های اجتماعی

شبکه‌های اجتماعی										متغیرها
همسایگان صمیمی=۵۰		همکاران=۶۵		دوستان صمیمی=۹۰		خویشاوندان صمیمی=۱۳۶		خانواده شبه ستاکی=۶۱		
معنی داری	تأثیر نسبی	معنی داری	تأثیر نسبی	معنی داری	تأثیر نسبی	معنی داری	تأثیر نسبی	معنی داری	تأثیر نسبی ^۱	
۰,۰۰۰	۷,۰۶	۰,۰۰۰	۶,۳۲	۰,۰۰۰	۱۱,۹۷	۰,۰۰۰	۲۸,۷۸	۰,۰۰۰	۱۱,۷	عرض از مبدأ بیگانگی جمعی
۰,۰۳	۲,۲۷	۰,۴۷	-۰,۷۲	۰,۴۸	-۰,۷۱	۰,۴۸	۰,۷	۰,۳۷	۰,۸۹	جنسیت مرد ^۲
۰,۵۹	-۰,۵۳	۰,۹	-۰,۱	۰,۰۱	-۲,۴۹	۰,۶۳	-۰,۴۷	۰,۰۰۱	-۳,۵	تراکم ارتباط مجازی
۰,۶۳	-۰,۴۸	۰,۸۴	-۰,۱۹	۰,۳۲	-۰,۹۹	۰,۸۶	۰,۱۷	۰,۳۹	-۰,۰۰۰۵	سابقه ارتباط مجازی
۰,۶۳	-۰,۴۷	۰,۹	۰,۱۲	۰,۸۷	۰,۱۶	۰,۴۳	-۰,۷۹	۰,۰۱	-۲,۵۳	تراکم ارتباط مجازی* جنسیت
۰,۷۷	-۰,۳	۰,۱۳	۱,۵	۰,۶	۰,۵۲	۰,۷۳	-۰,۳۴	۰,۰۸	۱,۷۸	تراکم ارتباط مجازی * سابقه ارتباط مجازی

بحث و نتیجه‌گیری

نوشتار حاضر نشان داد که ضریب نفوذ اینترنت در میان پاسخگویان بسیار پایین است. بنابراین در این مقاله استفاده از تلفن ثابت و همراه برای برقراری ارتباط، رابطه مجازی محسوب شده است. در بیشتر شبکه‌های اجتماعی تراکم ارتباط مجازی بیشتر از تراکم ارتباط چهره به چهره است، پس در بین شبکه‌ها، احساس بیگانگی جمعی مشهود

۱- تأثیر نسبی برحسب آماره اُبرآورد می‌گردد که از تقسیم بتا بر خطای معیار ($t = \beta / S.E$) بدست می‌آید.
 ۲- در جدول ملاحظه می‌شود که مقدار t برای متغیر جنسیت در صورت زن بودن منظور ن شده است، دلیل آن این است که در متغیرهای تصنعی (مانند جنسیت با دو حالت زن و مرد بودن) حاصل جمع بتاهای دو حالت (زن و مرد بودن) برابر با یک است. بنابراین با اعلام مقدار بتای جنسیت در صورت مرد بودن، درج مقدار بتای جنسیت در صورت زن بودن در خروجی SPSS توضیح زاید در نظر گرفته می‌شود.

است، چنانچه فقدان چگالی روابط چهره به چهره را به‌عنوان نشانه بیگانگی شبکه‌ها منظور کنیم، مقدار آن در اغلب شبکه‌های اجتماعی بالای ۰,۵ است.

تحلیل چندگانه بیگانگی جمعی در سه شبکه خانواده شبه ستاکی، دوستان صمیمی و همسایگان صمیمی نشان می‌دهد که اثر همزمان منفرد متغیرهای تراکم و سابقه ارتباط مجازی و اثر ترکیبی تراکم ارتباط مجازی با جنسیت و سابقه ارتباط مجازی با جنسیت به ترتیب ۴۴، ۳۰ و ۲۰ درصد از تغییرات بیگانگی جمعی در این شبکه‌ها را تبیین می‌نماید. این در حالی است که اثر عوامل یادشده در شبکه‌های خویشاوندان صمیمی و همکاران، چندان قابل‌اعتنا نیست. درعین‌حال، اثر تراکم ارتباط مجازی بر کاهش بیگانگی جمعی در شبکه خانواده شبه ستاکی و دوستان صمیمی بیش از دیگر شبکه‌هاست.

این یافته با نظرکاستلز (۱۹۸۴)، برتون (۱۳۸۲)، والتر (۱۹۹۲)، پاتنام (۱۹۹۵) و یافته‌های اولیه تحقیق کرات (۲۰۰۱) که مدعی‌اند تعاملات مجازی از طریق تلفن، موبایل و اینترنت، سنت گفتگو و ارتباط رودررو با خانواده و اطرافیان را کاهش می‌دهد و در نتیجه بیگانگی جمعی را تشدید می‌کند، ناسازگار است.

اما با نظریه ولمن و همکاران (۲۰۰۱)، پارکز و فلویید (۱۹۹۶) و همپتون و ولمن (۲۰۰۲) و یافته‌های تحقیق دوران (۱۳۸۵) سازگار است، زیرا از نظر آن‌ها اینترنت نه تنها فرصت‌های تماس با دوستان و خویشان را با هزینه پایینی امکان‌پذیر می‌سازد، بلکه در نتیجه آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر، بر تعداد ارتباطات رودررو و تلفنی افزوده شده و یگانگی جمعی نیز تقویت می‌شود. همچنین با نظریه اجتماعات دورگه نیز همسو است زیرا در اجتماعات دورگه، اعضا همزمان ارتباطات فیزیکی و مجازی خود را حفظ می‌کنند و با اشکال چندگانه ارتباط چون: چهره به چهره، ابزار سنتی (مانند تلفن و فکس) و ابزار مبتنی بر وب (مانند ایمیل، اتاق‌های چت و شبکه‌های اجتماعی) کنش متقابل می‌کنند (گئود و مالهند، ۲۰۰۵: ۲).

یافته‌های پژوهش با بخشی از نظریه ویتل (۱۹۹۷) همسو و با بخشی از آن ناهمسو است. زیرا از نظر وی فضای ارتباطات مجازی می‌تواند از یک طرف فرد را به گوشه‌گیری و انزوا از جامعه فیزیکی بکشاند و از طرف دیگر استفاده از اینترنت، بالقوه تماس با خانواده، دوستان قدیمی و همسایه‌ها و هرکس دیگری که با کاربر پیوندهای اجتماعی دارد را تسهیل می‌کند.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که جنسیت در حالت مرد بودن در شبکه همسایگان صمیمی بر بیگانگی جمعی اثر فزاینده و در حالت زن بودن اثر کاهنده دارد. همچنین تعامل مرد بودن و تراکم ارتباط مجازی در شبکه خانواده شبه ستاکی بر بیگانگی جمعی اثر کاهنده و تعامل زن بودن و تراکم ارتباط مجازی بر بیگانگی جمعی اثر فزاینده دارد.

بنابراین نتایج تحقیق، یافته‌های برخی از تحقیقات مبنی بر این که زنان بیشتر از مردان تمایل دارند از اینترنت مانند تلفن برای تقویت روابط متقابل موجودشان با خانواده و دوستان استفاده کنند (باستانی و صالحی هیکویی، ۱۳۸۶) را تایید نمی‌کند زیرا بر اساس یافته‌های این تحقیق اثر تعاملی زن بودن و تراکم ارتباط مجازی در شبکه خانواده شبه ستاکی باعث افزایش بیگانگی جمعی زنان شده است.

منابع

- باستانی، سوسن؛ صالحی هیکویی، مریم. (۱۳۸۶)، «سرمایه اجتماعی شبکه و جنسیت: بررسی ویژگی‌های ساختی، تعاملی و کارکردهای شبکه اجتماعی زنان و مردان تهران»، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۰.
- برتون، فلیپ. (۱۳۸۲)، *آیین اینترنت تهدیدی برای پیوند اجتماعی*، ترجمه: علی اصغر سرحدی و همکاران، تهران: امیرکبیر.

آثار ارتباطات مجازی بر بیگانگی جمعی ... ۲۱۵

- بیات، محمد کریم و منوچهری، روح اله. (۱۳۹۴)، «نقش رسانه‌های اجتماعی در سبک زندگی اعضای کتابخانه‌های عمومی با تحلیل سوات (sowt)، مطالعه موردی شهر شیراز، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال اول، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴.

- پاک‌سرشت، سلیمان. (۱۳۸۵)، «مصرف در سبک‌های فراغتی جوانان تهرانی»، فصلنامه انجمن ایرانی: مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال دوم، شماره ۵.
- چلبی، مسعود و امیر کافی، مهدی. (۱۳۸۳)، «تحلیل چند سطحی انزوای اجتماعی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم شماره ۲.

- چلبی، مسعود. (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.

- دوران، بهزاد. (۱۳۸۵)، «تأثیر اینترنت بر هویت همالان»، فصلنامه انجمن ایرانی: مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال دوم، شماره ۵.

- زیمیل، جرج. (۱۳۷۲)، «کلانشهر و حیات ذهنی»، ترجمه: یوسف اباذری، نامه علوم اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، شماره ۳.

- ساروخانی، باقر. (۱۳۸۹)، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران: انتشارات سروش.

- فرقانی، محمدمهدی؛ بدیعی، بهار. (۱۳۹۴)، «فرایند اهلی سازی تکنولوژی رسانه‌ای: تجربه زیسته جوانان ایرانی در پذیرش تلفن همراه هوشمند»، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال اول، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۴.

- کاستلز، امانوئل. (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ: ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه: احد علیقلیان و همکاران، تهران: نشر طرح نو.

- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

- محسنی تبریزی، علیرضا. (۱۳۷۰)، «بیگانگی»، *نامه علوم اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی*، دانشگاه تهران، شماره ۲.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۴)، نتایج آمارگیری بر خورداری خانوارها و استفاده افراد از فناوری اطلاعات و ارتباطات، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، سازمان فناوری اطلاعات ایران.
- ممتاز، فریده. (۱۳۸۳)، *جامعه‌شناسی شهر*، تهران: شرکت انتشار.
- وثوقی، منصور. (۱۳۶۹)، *جامعه‌شناسی روستایی*، تهران: انتشارات کیهان.
- یوسفی، علی. (۱۳۸۰)، «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی اقوام ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، شماره ۴۲.
- یوسفی، علی و همکاران. (۱۳۸۸)، «انسجام در شبکه‌های همسایگی شهر مشهد»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۱۰، شماره ۱.
- Barlow, J. P., Birkets, S., Kelly, K. and Slouka, M. (1995). "***What Are We Doing On-Line***", Harper's, 291, p. 35-46.
- Bourdieu, P. (1986). "***The Forms of Capital***", In: Richardson, J. G. (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Greenwood Press, New York, pp. 241-258.
- Chen, W., Boase, J. and Wellman, B. (2002). "***The Global Villagers: Comparing Internet users and uses around the world***", In B. Wellman and C. Haythornthwaite (eds.). The Internet in Everyday Life. Oxford: Blackwell. In press.
- Figueira-McDonough, Josefina. (2001). "***Community analysis and praxis***" Brunner Routledge.
- Friedenberg, E. (1983). "***Coming of Age in America***", New York: Pantheon Books.

- Forrest, R., & Keans, A. (2001). "*social cohesion, social capital and neighborhood*", urban studies, 38(12). 2125-2143.
- Gambetta, D. (2000). "*Can we Trust in Gambetta Diego Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*", Electronic Edition, Department of Sociology, University of Oxford.
- Gaved, M and Mulholland, p. (2005). "*Grassroots Initiated Networked Communities: A Study of Hybrid Physical/Virtual Communities*", Proceedings of the 38th Hawaii International Conference on System Sciences.
- Hampton, K. N. and Wellman, B. (2002). "*Neighboring in Netville: How the Internet helps connect people in a wired suburb, City and Community*", 1:forthcoming.
- Kestnbaum, M., Robinson, j.p., Neustadt, A. and Alvarez., A. (2002). "*information Technology and Social Time Displacement*", it & society, 1(1): 21-37.
- Klerman, Gerald. (1986). "*Suicide and depression among adolescents and young adults*", American Psychiatric press, Inc.
- Kohn, L.M. (1976). "*Occupational Structure and Alienation*", American Journal of Sociology, Vol.82, No.1, pp:111-130.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., and Scherlis, W. (2001). "*Internet Paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being?*" American Psychologist.53(9). p. 1017-1031.
- Nie Norman H. and Lutz Erbring. (2002). "*internet and mass media*", a preliminary report, IT & Society, Vol. 1, Iss. 2, pp. 134-141
- Nie, N., Hillygus, D. S. (2002). "*The Impact of Internet Use Sociability: A time-diary findings*", IT and Society, 1(1):

- 1-20.<http://www.ItandSociety.org> (25.05.2006).
- Parks, M.R. and Floyd, K. (1996). "*asking Friends in Cyberspace*", Journal of Computer-Mediated Communication, 1, 4,16.
 - Putnam, Robert D. (1995). "Bowling Alone. America's Declining Social Capital", 1995. *Journal of Democracy*, pp:65-79.
 - Romando, J. (1998). "*The perceived effects of Social Alienation on black college students enrolled at a caucasian southern university*", college students journal, Vol.32,pp:1-10.
 - Ross,C and Etal. (2001). "*Neighborhood Disadvantage, Powerlessness and the Amplification of Threat: Disorder and Mistrust*", American sociological of Review, Vol. 66, pp:568-591.
 - Southwell, P.L. (2003). "The politics of alienation: novoting and support for third- party candidates among 18-30 year- old", *Social science Journal*,Vol.40, pp: 99-107.
 - Sztompka, p. (1999). *Trust: A Sociological Theory*, cambridge: Cambridge university press.
 - Walter, Joseph B. (1992). *Interpersonal Effects in Computer-Mediated Interaction: A Relational Perspective*, Communication Research, Vol.19,p:52-90.
 - Wellman B. and Hampton, K. (1999). "*Living networked on and offline*", Contemporary Sociology, vol. 28, no. 6, pp. 648-654.
 - Wellman, B. (1979). "The Community Question", *American Journal of Sociology*. 84, p. 1201-1231.
 - Wellman, B., and Frank,K(2001). "*Network Capital in multi-level word*": getting support from personal community.pp:1-32.
 - Wellman, B. (2002). *Little boxes, glocalization, and networked individualism*. In Makakoto Tonoble. Peter Van Den, Besselaar and

Taru Ishida. (Eds.) *Digital Cities: Computatined and Sociological Approach*. Berlin.Spri.

- Wellman, B., Quan-Haase, A., Boase, J, Chen, W., Hampton, K., Isla de Diaz, I, Miyato, K. (2003). "The social affordances of the internet for networked individualism", *Journal of Computer Mediated Communication*, Vol. 8 (3).
- Whittel, David B. (1997). "*Cyberspace The human dimension*", New York: W.H.Freeman and Company.

